

Lányi András: Miért nem vesszük észre a nagy változásokat?¹

Amikor Cook kapitány hajója először közelítette meg Ausztrália partjait, utasai kíváncsian lesték, hogyan reagálnak majd megjelenésükre a kőkorszaki körülmények között élő bennszülöttek. Legnagyobb meglepetésükre sehogyan se reagáltak, levegőnek nézték a háromárbócos bárkát. Túl nagy volt ahhoz, hogy valóságos legyen. Csak akkor kezdtek fejvesztett menekülésbe, amikor leeresztették a csónakokat, és fegyveres tengerészek kezdtek evezni a part felé. Erről már sejtették, hogy mit jelent.

A nagy változásokat azért nem vesszük észre, mert a felfogásunkhoz képest túl nagyok. Belülről éljük át őket, együtt változunk velük. A Föld forgását sem észleljük. Továbbá azért sem vesszük észre őket, mert túlságosan kicsinyek, lassúak. A földfelszín felmelegedésének mértéke évről-évre alig mérhető. A talaj pusztulása vagy kiszáradása, az élő vizek elszennyeződése évtizedekig eltart, és mire végbemegy, kihal a nemzedék, amelynek életébe változást hozott, utódaik pedig már a megváltozott körülmények közé születnek, és azt tartják természetesnek. A földtörténeti léptékű változások nem köthetők nevezetes dátumokhoz, jeles eseményekhez. Nincs pillanatnyi aktualitásuk, tehát nem számíthatnak közfigyelemre, különösen nem a napi szenzációkra vadászó elektronikus tömegmédia korában. A csernobili vagy fukusimai „baleset” szenzációja csupán emlékeztet arra, hogy a kiégett radioaktív fűtőelemek, nukleáris kísérletek, a tenger mélyén békésen rozsdásodó kiszuperált atomtengeralattjárók kezelhetetlen kockázatot jelentenek – nem valamikor a távoli jövőben, hanem jelenleg.

A földi ökoszisztéma összeomlása javában tart és egyre gyorsabb, függetlenül a katasztrófa elhárítására irányuló – elégtelen és sikertelen – törekvésektől. Ez utóbbiak legfeljebb a közvélemény, valamint a döntéshozók lelkiismeretének megnyugtatóra szolgálnak. Évente egy magyarországi termőtalaj semmisül meg bolygónkon. A szárazföldi gerinces élőlények össz-testtömegének kb 95%-át az ember és az ő haszonállatai teszik ki. Az évezred végére olyan klimatikus viszonyok alakulhatnak ki, amilyenek a homo sapiens faj megjelenése óta nem fordultak elő bolygónkon. Kb. másfél milliárd ember nem jut egészséges ivóvízhez. A ma élő emberiség a rendelkezésre álló természeti források közel másfélszeresét veszi évente igénybe. Honnan vesszük a maradékot? Utódainktól: az ő jövőjüket éljük fel.

Viszonyunk a múlthoz és a jövőhöz alapvetően megváltozott: a történelem ideje találkozott az evolúció idejével. Kivételes történelmi pillanat, de nem biztos, hogy túlélhető. Ami bizonyos, hogy a történelem órán mindezt nem tanítjuk. Azt hisszük, hogy a természettudományokra tartozik, ez azonban hatalmas tévedés.

Fogalmunk sincs róla, hogy mi történik velünk. Ezt szó szerint értem: épp az a fogalomkészlet avult el hirtelen, melynek segítségével tapasztalatainkat valóságként próbáltuk értelmezni. Miféle árbóc, drága bennszülött testvéreim, mi az, hogy vitorla, ágyú? Az utolsó Nagy Elbeszélés, melynek keretei között a nyugati civilizáció önértelmezése összefüggő, értelmes egésznek alkotott, a tudományos-technológiai haladás áldásairól szólt. A természet legyőzéséről és az ember felemelkedéséről, az ennek köszönhetően megtermelt javak páratlan bőségéről és a szabad társadalomról, amit egy időben a szükségletek bőséges kielégítésével azonosítottak.

A történelmi haladás világképéből azonban mára nem sok maradt. A technológiai innováció szolgálatába állított tudomány az emberiség jótévőjéből az emberiségre leselkedő veszélyek

¹ A Történelemtanárok (31.) Országos Konferenciáján elhangzott előadás írásos változata.

legfőbb forrása lett. Ahogy elődeink rettegetek a természet kiszámíthatatlan vak erőitől, napjainkban úgy rettegünk a tudományos felfedezések beláthatatlan következményeitől (mesterséges intelligencia, kemikalizáció, génmódosítás, nukleáris energia, stb.); s hozunk áldozatot a kikerülhetetlen, mindenható technológiai-gazdasági szükségszerűség oltárán, emberáldozatot is.

Javaink tömeges előállításáról kiderült, hogy létforrásaink kimerítésével és jövátételten elszennyezésével jár. Civilizációnk, meglehet, múlandó, hulladékunk azonban maradandó, évezredekken keresztül csúfítja, szennyezi majd a bolygó felszínét. S az élővilág pusztítása árán nemhogy megszabadultunk volna a nélkülözéstől, inkább az ínség új nemeivel ismerkedünk: emberek százmilliói nem jutnak egészséges ivóvízhez, megfelelő táplálékhoz. Okostelefonhoz, lőfegyverhez, antibiotikumhoz és láncfűrészhez talán igen, de az ép természeti környezettel együtt létbiztonságuk és önbecsülésük is oda lett. A javak szaporítása a gazdag országokban sem jár okvetlenül az élet minőségének javulásával: az egészségünket, kapcsolatainkat, környezetünket romboló, ízlésünket és igazságérzetünket sértő, pazarló és kényszeres növekedés korába léptünk. Többé nem engedhetjük meg magunknak, hogy összetévesszük az embert a fogyasztóval, a bőséges ellátmányt a szabadsággal. Inkább Habermas diagnózisát látjuk beigazolódni az ésszerűen totalitárius társadalomról, kényelmes szabadságnélküliségről.

Civilizációnk útvesztésének szerves részét alkotják a hamis világmagyarázatok. Fenntartható fejlődésről beszélünk, és átugorjuk a kérdést, hogy fejlődés-e még egyáltalán, amit fenn akarunk tartani. Vagy inkább kényszerpálya, hanyatlás, halálos veszedelem, amelytől csak tudásunk megújítása, intézményeink reformja, céljaink felülvizsgálata révén tudnánk megszabadulni.

Kerüljük ezt a kérdést, kapva kapunk a mentségeken és vigasztaló hazugságokon, csak hogy ne kelljen szembenéznünk az emberhez méltó élet nélkülözhetetlen természeti és kulturális feltételeinek romlásával. Érthető ez a viselkedés: tehetetlennek érezzük magunkat. Mégis, mit tehetne az ember, vagy akár egy egész nép a világ fennálló rendje ellenében? S ha tudnánk is, hogy mit tegyünk, mi értelme volna szembe szállni azzal a mérhetetlen túlerővel, amit napjainkban a közhatalom, a tudás és a vagyon példátlan mértékű koncentrációja jelent a globális cégbirodalmak, pénzügyi hálózatok és a velük összefonódott kormányok kezében, távol, egyre távolabb a helyi társadalmak látóhatárától és befolyásától. Ki ellen lázadoznánk, amikor világunkat egyre inkább a láthatatlan és személytelen erőviszonyok kormányozzák a maguk kérlelhetetlen logikája szerint?

Szabadkereskedelmi világrendnek nevezik ezt a rendszert, amelynek éppen a szabadsághoz nincs köze, és a kereskedelemhez, vagyis a piachoz is egyre kevesebb. A piac a Lehel téren van, a világpiac egy megtévesztő metafora. A piac a helyi társadalom felügyelete alatt és szabályai szerint működő intézmény, az úgynevezett világpiac ezzel szemben azt jelenti, hogy az üzleti világ függetlenítette magát minden helyi ellenőrzéstől. Multinacionális hálózatokba, láncolatokba szerveződött, és az ezeken belül zajló, az üzleti titok védelmét élvező pénzmozgás, információ-áramlás összehasonlíthatatlanul fontosabbá vált a szereplők nyilvános (piaci) érintkezésénél. A magántulajdonosok száma világszerte a töredékére csökkent, a kisebb vállalkozásokat tönkretették és felvásárolták az egyes ágazatokat uraló monopóliumok. A kormányok a befektetők kegyeiért versengenek. A pártok választási küzdelmét támogatóik tőkeereje, a rendelkezésükre álló médiafelület nagysága dönti el. A

politika annyiban különbözik a profi futballtól, hogy itt a játékosok mezéről nem olvasható le a csapatot támogató cég neve.

Ebben az egyben Marx biztosan nem tévedett: a tőkekoncentráció törvénye beigazolódtott. A kisajátítók kisajátítása azonban egyre valószínűtlenebb. A hódító birodalomként működő cégóriások, nyereség-elvű államok hatalmát nem söpri el többé a civil elégedetlenség, legfeljebb egyik vagy másik párt- és érdekcsoportot juttatja hatalomra (mármint a világ szerencsésebb felén, ahol még eljátszadoznak ezekkel a demokratikus formaságokkal, melyekre a posztkommunista diktátoroknak nem kell tekintettel lenniük).

Nem árt tudni ezért, hogy a birodalomépítés törekvése és a kulturális minták ezzel járó egységesítése nemcsak a mi korunkat jellemzi, így végezte eddig minden nagy társadalmi formáció: ereje teljében. Az antikvitás végnapjait az akkor ismert világot leigázó Római Birodalom terjeszkedése készíti elő. A középkorét, a hűbériségét az abszolút monarchiák kiépülése. Nem az osztályharc, nem ellenséges hatalmak, nem is véres forradalmak söpri el őket. Saját súlyuk alatt roppannak össze, belső ellentmondásaik válnak tűrhetetlenné.

Az új kulturális minták pedig, amelyek a történelmi léptékű rendszerváltozások kiindulópontjául szolgálnak, kicsiny helyi közösségek kezdeményezéseiből születnek rendszerint. A birodalom központjától távoli provinciákban, vagy kolostorok falai között, vagy mint az újkor hajnalán, olyan fejleményekből, melyek a rendszer zárványaként működő városi közösségek küzdelmes hétköznapjaiból nőnek ki, kezdetben szinte észrevétlenül (mint a tulajdon és a vállalkozás szabadsága, a jogok egyenlősége és a politikai közösség tagjainak testvérisége).

A késő-modernitás és a hanyatló Róma közötti párhuzamra hívja fel a figyelmet többek között Alasdair MacIntyre is, *Az erény nyomában* utolsó oldalán. Az alig észrevehető, mégis sorsdöntő fordulat akkor következett be, állítja, „*amikor a jóakarató emberek hátat fordítottak a római impériumnak, s többé nem azonosították a civilizáció és az erkölcsi közösség folytatódását az impérium fennmaradásával. Ehelyett ahhoz fogtak hozzá – többnyire nem is teljesen felismerve, hogy mit tesznek -, hogy a közösség olyan új formáit alakítsák ki, amelyeken belül az erkölcsi lét fenntartható úgy, hogy túlélhesse a barbárság és a sötétség elkövetkező korszakát.*” A második ezredfordulón szerinte hasonló fordulóponthoz érkezett a modern nyugati civilizáció is. „*Ezúttal azonban a barbárok nem a határainkon túl várakoznak,*” figyelmeztet MacIntyre „*már jó ideje ők irányítanak bennünket.*”